

ÖZBEK DİYASPORASI *The Uzbek Diaspora*

Orhan KAVUNCU*

Diyaspora ve Türkistan Kavramları Üzerine

Özbekler çok göç eden topluluklardan birisidir. Özbekistan dışındaki Özbeklerin tamamını “diyaspora” kavramı içinde sayabilir miyiz? İlk bakışta anlamsız gibi gelen bu soru hariçteki Özbekler düşünüldüğünde çok da anlamsız gelmemelidir. Çünkü en yaygın ama dar anlamıyla “ana yurdundan uzakta yaşayan bir topluluğun ülkesine bir gün bir şekilde dönme arzusunun olması” halinde o topluluk diyaspora olarak nitelenebilir. Kavramı “ana yurduyla ilgili özlem ve tasavvurlara sahip olan topluluk” şeklinde biraz daha geniş ölçekli tanımlayacak olsak bile Özbeklerin tamamını diyaspora saymakta zorlanırız. “Kökenini hatırlayan ve unutmayıp hatırlamak için gayret gösteren topluluk” tanımı ancak hariçteki bütün Özbekleri diyaspora kavramı içine almamızı mümkün kılar. Bu çok geniş tanım bile, bulunduğu ülkede Özbek topluluğundan kopuk yaşayan bazı münferit aileleri diyaspora kapsamı içine taşımaya yetmemektedir.

Aslında bu tartışma, anayurdu dışında yaşayan her topluluk için geçerlidir. Ancak diyaspora kapsamına giren ailelerin miktarı Yahudilerde başka, Azerilerde başka, Ermenilerde başka, Uygurlarda başka olabilir. Göç eden topluluğun bizatihi kendisi, diyaspora kapsamına girenlerin oranını etkileyen önemli bir faktördür. Göç edilip yaşanılan ülkenin sosyo-ekonomik şartları ve muhacir toplumun yerli topluma intibak edip etmemesini etkileyen kültürel, dini benzerlik gibi faktörler de diyaspora kapsamına girenlerin oranını etkiler. Diyaspora kapsamına girenlerin oranını etkileyen faktörler ve bu faktörlerin etkileşimi, önemli ama ayrı bir çalışma konusudur.

Özbek etnisitesiyle ilgili bir diğer tasnif ve tanım zorluğu, Özbekistan’a komşu olan ülkelerde yaşayan Özbeklerin yerli ahali olmasıdır. Kazakistan, Tacikistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Afganistan’da yaşayan en az 10 milyon Özbek, “diyaspora” sayılabilir mi? Özbekistan’da da bu komşu ülkelerin ana grubundan etnik gruplar aynı şekilde yerli ahali. Türkistan coğrafyasının bir özelliği olarak etnik grupların bu içiçe geçmiş hali, Sovyetler Birliğinin Milletler politikasının bir sonucu olarak problem haline gelmiştir. 1917 Bolşevik ihtilâlinden hemen sonra kurulan Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, 1924’te lağvedilip yerine sonraki 10 yıl içinde etnisite temelinde siyasi yapılanmalar oluşturuldu. Bugün için etnik çatışmaların alt yapısını oluşturan bu sosyal siyasi gerçeklik, Türkistan ideolojisi etrafında, etnisiteler üstü bir birlikteliğe de alt yapı oluşturabilir. Kardeş ve komşu ülkelerin içiçe

---

* Prof. Dr. Kastamonu Üniversitesi, Mühendislik Mimarlık Fakültesi orhankavuncu@gmail.com

geçmiş bu etno-demografik yapısı, Orta Asya Ekonomik İşbirliği, Aral'ı Kurtarma Fonu gibi bölgesel bütünleşme arayışlarını engelleyen değil, destekleyen ve daha ileri merhalelere taşıyan bir rol oynayabilir.

Bugünkü Özbekistan'ı da kapsayan Türkistan coğrafyasından göç, tarihin çok eski zamanlarından beri vardır. Ancak konu, Özbek etnisitesinin göçü olduğuna göre yakın zamanlardan, yani bölgenin İslamlaşmasından sonraki göçlerden itibaren konuyu ele almak gerekir. Özbek etnisitesinin henüz teşekkül etmediği ilk dönemlerde ve etnisitenin teşekkül ettiği tarihlerden sonrabölgenin nomadik ismi olan “Türkistan”, göçle ilgili olarak da kullanılan bir kavramdır. ¹ Nereden göç ettiniz, nerelisiniz gibi sorulara verilen cevap, etnisiteden bağımsız olarak yakın zamanlara kadar “Türkistan’dan” ve “Türkistanlıyım” olmuştur. 20. Yüzyılın başlarında İngiliz ve Rus bilim adamlarının, bilimsel değil ama siyasi gerekçelerle bölgeye Orta Asya demeyi tercih etmeleriyle birlikte Türkistan tabiri yazılı kaynaklarda unutulmaya yüz tutmuş, ancak ahali sözlü olarak kullanmaya devam etmiştir. O bakımdan biz de bu çalışma boyunca Hazar Denizinin öbür tarafı söz konusu olduğunda Türkistan tabirini kullanacağız. Esasen Türkistan’dan göçlerde, etnisitenin de çok defa karışık olması, çoğu zaman dilimlerinde göçler için Türkistan tabirini kullanmamızın isabetli olduğunu düşündürmektedir.

Tarih Boyunca Türkistan’dan Göç

Türkistan coğrafyasından Anadolu ve Rumeli’ye göçler daha Özbek etnisitesi teşekkül etmeden önce, 1071 Malazgirt savaşından ve hatta öncesinden başlar. Selçuklular devletlerini bugünkü Kazakistan sınırları içinde yer alan Deşt-i Kıpçak denilen yörelerde kurdular. Hazar’ın öbür tarafındaki bu Deşt-i Kıpçak denilen yerleri de içinde alan geniş topraklara o zaman da Türkistan deniyordu (Hayit, 2000).

Türkistan’dan Türkiye’ye gelişlerin tarihini o yıllardan başlatmak gerekiyor. Toplu gelişler Osmanlı’yı kuran Kayıların gelişine kadar ve ondan sonra da, toplamda belki 250 seneden fazla devam etti. Anadolu’da Anadolu Selçuklu devleti, İran’da önce Akkoyunlu, sonra Safeviler, Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Akkoyunlu ve Karakoyunlu devletleri, Suriye ve Irak’ta Atabeylikler ve Mısır’da Memlûklar, Anadolu’da beylikler, Türkistan’dan bu tarafa çeşitli sebeplerle ve çeşitli tarihlerde göç eden Oğuz boylarından çeşitli aşiretler tarafından kuruldu.

Horasan Erenleri, ya da Yesevi dervişleri, bu topluluklar arasında veya münferit olarak Anadolu’ya geliyor, insanlara Allah indindeki dini, İslâm’ı anlatarak Anadolu’nun ve Rumeli’nin sadece fiziken değil, manevi olarak da Türkleşmesine hizmet ediyorlardı. Bunlar arasında Mevlana ve hocası Kayseri’de medfun Seyit Burhaneddin, Hacı Bektaş-i Veli, Anadolu’nun Ankara Çamlıdere, Tarsus, Gerede gibi birkaç yerin medfun Semerkandiler, Yunus Emre’nin mürşidi Taptuk Emre ve onun da mürşidi Sarı Saltuk hemen akla geliveren isimlerdir. İznik’in fethi sırasında

1 Türkistan sözü, İslâm’ın bir hediyesidir. Hz. Ömer amanından itibaren bölgeye gelen Müslüman akıncılar coğrafyayı Türkistan olarak isimlendirdiler, zamanla kavram Hazar Denizinin öbür tarafındaki 6 milyon kmkarelik coğrafyayı ifade eder hale geldi. Örnek için Ebul Gazi Bahadır Han’ın Şecerei Türki kitabı ve kaynaklarda verilen Tarihi Buhara gösterilebilir. Yani Türkistan kavramı, M.S. 7. Asırdan beri bölge için kullanılmaktadır (Hayit, 2000).

Türkistan'dan gelip Osmanlı ordusunda görev yapan ve şehit olan Kırgız askerlerin anısına bugün İnik'te bir anıt vardır. Ankara savaşı öncesinde Yıldırım Bayezid'e damat olan Emir Sultan, Şah-ı Nekşibendi'nin müşidi Seyit Emir Külâl'in oğludur.

Emir Timur dönemi Özbek etni sitesinin teşekkülünün artık tamamlandığı devirdir. Nitekim Timur'un devletini Özbek Han ismiyle de bilinen Şeybani Han yıkmış ve yerine Buhara'da kendi devletini kurmuştur. O dönemde İstanbul'a gelen en önemli sima, oğlu tarafından 1449'da öldürülen büyük alim ve hükümdar Uluğbeg'in talebesi Ali Kuşçu'dur. Ali Kuşçu, iyi bir matematikçidir, İstanbul medreselerinde matematik onunla gelişir. 1579'da Taküyiddin efendi tarafından kurulan ve birkaç yıl sonra ham softaların gayretiyle yıkılan rasathane de, Ali Kuşçu'nun gök bilimleriyle ilgili çalışmalara kazandırdığı ivme ile İstanbul'un ilk rasathanesi olmuştur.

Türkistan'dan Hac farızası için yola çıkan insanlar Halifeyi ziyaret maksadıyla önce İstanbul'a gelirlerdi. İstanbul'dan da ya karadan ya da denizden İzmir üzerinden yollarına devam ederlerdi. Bu şekilde Hacca gidiş, muhtemelen hilafet Osmanlıya geçtikten sonra başlamış olmalıdır. Bu ziyaretler esnasında bir kısım insan Anadolu'da kalmış, güzergâh üzerinde mola için yapılan kervansaraylarda ve tekelerde yerleşen görevliler olmuştur. Meselâ İzmir Urla'ya bağlı Özbek köyünün bu şekilde oluştuğu söylenebilir. Yine Bolu'nun Kıbrısçık ilçesinde Özbek olduğunu söyleyen insanlar vardır. Burada Fergana vadisinin meşhur Kızıl pirinci (devzire) yetişir. Gaziantep'te yine Türkistan'a mahsus "maş denilen mercimek ile bezelye arası büyüklükte danelere sahip bir baklagil bitkisi yetiştirilir ve Antep mutfağında kullanılır. İstiklâl marşımızın şairi Mehmet Akif'in annesi merhum Emine Şerif Hanım da Hac yolunda Amasya'da vefat etmiş bir Buharalı'nın kızıdır.

İstanbul dışında diğer bir merkez de tabiatıyla Hicaz'dır. Başlangıçta Hac ibadetini yerine getirmek üzere Hicaz'a gelen insanlardan bazıları orada ibadet ve eğitim maksadıyla kalıyordu. Bu, zaman içinde Medine'de Özbekler Medresesi denilen bir eğitim kurumu meydana getirdi.

Çağdaş toplu göçler, Rusya'nın ve Çin'in bölgeyi işgal etmeye süreciyle başlar ve 19. Asır son çeyreğinden itibaren hızlanır. İstanbul ve İstanbul üzerinden Hicaz toprakları en çok tercih edilen yerlerdir. Bolşevik ihtilalinden önce gelenler, yine Medine'ye, bir kısmı da buradan Kuzey Afrika'ya giderler. Birinci Dünya Harbiyle ve Medine'nin İngilizler tarafından işgaliyle bunların hemen tamamı Anadolu'ya göçer. Bir kaç aile Konya, Kilis ve Nazilli'de, çoğunluk Çukurova'da yerleşir. Bu Çukurova'ya yerleşenler, İstiklal harbine fiilen katılırlar. Bunlar hakkında bir sonraki bahiste tekrar bilgi verilecektir.

Rusya'nın işgaline karşı çeşitli zamanlarda ortaya çıkan direnişler Ruslar tarafından şiddetle bastırılınca, daha çok Afganistan üzerinden toplu göçler oldu. Bolşevik ihtilâliyle birlikte, basmacıların dağınık ve düzensiz mücadelesi düzenli bolşevik orduları karşısında başarılı olamayınca yeni bir göç dalgası başladı. Güzergâh çoğunlukla Afganistan üzerinden Hindistan, Hicaz ve Türkiye idi. Bu dönemde Türkiye'ye gelen Basmacı liderleri Şirmet Beg ve kardeşi Şir Muhammed Beg ile Afganistan'da kalan Lakay İbrahim bey ve diğerleri sayılabilir.

Bolşeviklerden kaçma eylemi basmacılardan sonra da devam etti. Sovyet yönetiminin Ceditçi hareketi tasfiyesi yönünde başlatıldığı baskılar da 1930'lu yılların

göç dalgasını oluşturur. Stalin baskısından kaçabilen binlerce insan Türkistan'dan Afganistan'a, Doğu Türkistan'a ve daha az ölçüde İran'a milyonlarca insan göç etmiştir. Bunların da çoğu yine, ya artık Suudi Arabistan devletinin toprağı olan Hicaz'a veya Türkiye'ye geldi.

Türkistan'da İsmail Gaspıralı'nın başlattığı ceditçi hareket kısa zamanda etkili oldu. Birinci Dünya Harbi sona erdiğinde Rusya işgalindeki Kafkasya, Tataristan ve Türkistan'daki ceditçi mekteplerin sayısı beş bini bulmuştu. (<http://www.oncevatan.com.tr/turk-dunyasinda-aydinlanma-hareketi-ve-usul-u-cedit-mektepleri-makale,20918.html>). İşte bu Ceditçi hareketin Avrupa'ya okumaya gönderdiği gençlerden bir kısmı memleketlerine döndüklerinde bolşevikler tarafından hapse atıldılar. Bunun üzerine diğerleri dönmedi; bir kısmı Türkiye'ye geldi. Bunlar arasında hareketin önde gelenlerinden olup Avrupa'ya iltica edenler oldu. Bir çırpıda sayılabilecek isimler arasında Mustafa Çokay, Zeki Velidi Togan, Sadri Maksudi Arsal, Hüseyin zade Ali, Ağaoğlu Ahmet, Yusuf Akçura vardı. Bunlardan Mustafa Çokay Paris'te yaşadı. Sonraki yıllarda gelip Türkiye'de üniversitelerde hizmet edenler Akdes Nimet, Adulkadir Karahan, Tahir Çağatay, Atazışhaki ve kızı Saadet Çağatay, Sait Ali Ankara, İbrahim Yarkın, Ahmet Tamir, Mecit İbrahim Okay, Ahmetcan Okay sayılabilir. 1915-1940 arasındaki bu göçler hakkında daha geniş bilgi için Andican (2003), Hayit (2000), Altaylı (2013) ve Koçar (2007) gibi kaynaklara başvurulabilir.

Sovyetlerden göçün üçüncü dalgası İkinci Dünya Harbi sonrasıdır. Sovyet ordusundan on binlerce Müslüman Türk Almanlara esir düşmüştü. Bunlar esir kamplarında çok zor şartlar altındaydı. Mustafa Çokay ve Veli Kayyum Han'ın girişimleriyle Alman saflarına geçtiler, geçmeseydiler ne olacakları meçhuldü. Almanlar savaşta mağlup olunca birçoğu Sovyetlere teslim edildi ve savaş suçlusu olarak yargılanıp öldürüldü. Bir kısmı zaten savaşta yok olmuştu. Bir kısmı Sovyetlere teslim edilmemek için son derece kötü şartlarda saklandı ve hastalık ve açlıktan öldü. Geriye kalan çok az bir kısım insan da Almanya'da, Amerika'da, Pakistan'da ve Türkiye'de hayatını devam ettirdi. Bunlar arasında Dr. Baymirza Hayit, Ruzi Nazar, Dr. Vakıfbeg Kerimi sayılabilir. Vakıfbeg Kerimi'nin oğlu Azadbeg Kerimi Pakistan vatandaşı idi, Afganistan Ruslar tarafından işgal edilince Kuzey'deki Türklerin kurduğu partinin içinde yer aldı, bir müddet sonra da partinin başına geçti.

Diğer bir göç dalgası Doğu Türkistan'dan oldu. 1949 yılında Çin Türkistan'ı yeniden işgal edince on binlerce insan yine Afganistan üzerinden Dünya'ya dağıldı. Bağımsızlık hareketinin önderleri olan İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra ve Sabri Baykuzu Türkiye'ye gelen grup içindeydi. Ancak bu soydaşlarımızın çoğu Uygur ve Kazak oldukları için onları Özbek diasporası kapsamı içine almıyoruz.

Bugünkü Özbek Diasporası ve Sosyo-Ekonomik Yapısı

1916 yıllarından itibaren Batı Avrupa'ya giden Özbek ziyalılar orada istiklâl için ve komünist sisteme karşı örgütlü bir mücadele yürütmüşler, İkinci Dünya Harbinde Alman-Rus cephelelerinde Alman ordusuna esir düşen Türkistanlılardan oluşan askeri güç, savaş boyunca ciddi kayıplar vermiş, savaş Almanların aleyhine bitince de geri kalanların büyük çoğunluğu Ruslara teslim edilmek suretiyle veya açlık ve hastalıktan kırılmıştır. Sonuçta 200 bin kişilik Türkistan lejyonundan geride kalan onbinden

az insandır. Bunlar da soğuk savaş döneminde Batı Avrupa’da Sovyetler Birliğine karşı mücadele yürütmüşler, çeşitli yayınlar yapmışlardır. Bunlar arasında en önemlisi Hür Radyodaki (Radyo libertideki) sesli yayın ve Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü tarafından çıkarılan “Dergi” isimli dergidir.

İkinci Dünya Harbinden sonra hayatta kalabilenler Dünya’nın dört bir yanına dağıldı. Pakistan’da, Türkiye’de, Almanya’da, İngiltere’de, ABD’de yaşayan bu bir avuç insan Sovyetler Birliğinin dağılmasına kadar güçlerinin yettiği kadar mücadele ettiler. Mücadelenin aktif isimleri arasında, Almanya’da Dr. Baymirza Hayit kitap ve makaleleriyle, ABD’de Ruzi Nazar CIA’daki göreviyle, İngiltere’de Cengiz Dağcı romanlarıyla sayılabilir.

Sovyetler dağıldıktan sonra Özbek diasporası olarak sayılabilecek topluluklar Rusya, Türkiye, ABD ve Suudi Arabistan’da temerküz etmiştir. Özbekistan’a komşu ülkelerde yaşayan Özbeklerin çoğu diaspora kavramı içinde değerlendirilmemelidir. Çünkü bunlar zaten buldukları ülkenin yerleşik insanlarıdır; daha o devletler teşekkül etmeden önce de o topraklarda yaşıyorlardı. Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve Türkmenistan’da yaşayan bu nomadik Özbeklerin nüfusu hakkında kesin bir şey söylemek mümkün değilse de yarısı Afganistan’da olmak üzere, 10 milyondan fazla oldukları söylenebilir. Bunlar arasında Özbekistan vatan-daşı olup da, bağımsızlıktan sonra ekonomik sebeplerle komşu ülkelere gidip gelenler vardır ki, bunların sayısını tahmin etmek mümkün olmadığı gibi, geçici çıkışları dolayısıyla da diaspopra kavramı içinde mütalaa edilmemeleri gerekir.

Bağımsızlıktan sonra ekonomik ve siyasi sebeplerle BM’e müracaat edip mülteci statüsü alan Özbeklerin sayısı hakkında da bir tahminde bulunmak zordur. Bunlar da az miktarda Batı Avrupa ülkelerine ve bilhassa Kanada’ya yerleşmişlerdir.

Başta da ifade edildiği gibi Özbek diasporasının temerküz ettiği ülkeler Türkiye, Suudi Arabistan ve ABD olup, bu ülkelerin her birindeki Özbekleri kısaca ele alacağız.

Türkiye’deki Özbekler

Türkiye’deki Özbeklerin ilk gelişleri böyle olmakla beraber, bizim asıl konumuz bu ilk gelişlerden çok daha sonraki, Rus işgalinden sonraki 19. Asır sonlarında başlayıp günümüzde de devam eden toplu ve münferit gelişlerdir. Sibiryaya Özbekleri veya Omsk Tatarları diye bilinen taifeden bir grup bu yıllarda Konya’ya gelir ve Cihanbeyli’nin Böğrüdelik köyüne yerleşir. İlk yerleşimde adı Reşadiye’dir. Dönemin bilinen seyyah, araştırmacı yazarlarından mücadele adamı, “Japonya ve Asya Müslümanları” isimli kitabın yazarı Abdürreşit İbrahim bu köye yerleşenlerdendir. Köye yerleşimden 5 sene sonra Çanakkale müdafaası başlar; askere çağrılmadıkları halde gönüllü giderek orada 30 şehit verirler.² Bugün köyde yaşayanlar atalarının Sibiryaya’dan geldiğini bilmekte, bir kısmı Kırgız, bir kısmı Tatar, bir kısmı da Özbek olduğunu söylemektedir. Muhtemelen bunların hepsi doğrudur; köye gelen kabile Özbek, Kırgız ve Tatarlardan meydana gelmiş olmalıdır. (Kavuncu, 2013)

Birinci ve İkinci Meşrutiyet arasında (1876-1908) ve daha sonra münferit olarak gelen ziyaililer, Türk fikir hayatında önemli yer tutarlar. Abdürreşit İbrahim gibi, Yu-

2 Konya Milletvekili sayın Mustafa Kabakçı’dan alınan şifahi bilgiler.

suf Akçura, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyin zade Ali, Cemalettin Afgani de İslâm Alemini içine düştüğü zelil vaziyetten kurtarma arayışlarıyla İstanbul'da karar kılan aydınlarımızdır.

Balkan ve Birinci Dünya Harplerinde halifenin ordusunda görev yapmak üzere gelenler vardır. Hacı Yoldaş ve arkadaşları, “Hacca gidiyoruz” diyerek memleketten ayrılırlar. Balkan harbine iştirak ettikten sonra gerçekten Hac ibadetini yapmak üzere Hicaz'a varmışlar, fakat Hac mevsimini beklerken Birinci Dünya savaşı çıkınca tekrar gönüllü olmuşlar ve Süveyş kanalı harbine katılmışlardır. Savaşın hitamında Hac farızasını yerine getiren grup Anadolu'ya geçmiş İstiklâl harbi esnasında Çukurova ve Pozanti'da Fransızlara karşı cihada katılmış, şehit vermişlerdir. Bugün onlar adına Tarsus Belediyesinin kadirşinas kararıyla dikilmiş bir şehitlik abidesi vardır.³ Hacı Yoldaş ve arkadaşları hakkında daha geniş malumat için bakınız: (Koçar 2007).

Birinci Dünya Harbi sonlarında 1917'de Medine'den başka bir grup Adana'ya gelir. Medine komutanı Fahrettin Paşa, Medine'yi tahliye edeceği vakit, Buharilerin kendilerine çok yardım ettiğini, bu yüzden kendilerine tahliyeden donta kötülük yapılabileceğini, onun için isteyenlerin askerin tahliye treniyle Anadolu'ya göç edebileceğini söyler. İşte bu grup Adana'ya gelir. Anadolu'nun çeşitli yerlerine dağılırlar. Çoğunluk Tarsus, Adana, Ceyhan ve Cebel-i Bereket'te (Osmaniye) yerleşir ve bunlar da kurtuluş savaşında, özellikle de güneyde Fransızlara karşı, çete harbi olarak bilinen çatışmalarda görev alır.

⁴Sonra münferit gelişler olur. Sovyetler Birliğindeki baskılardan, Çin mezaliminden kaçan kardeşlerimizin başlıca ilticagâhı Türkiye'dir. Annemin babası Nasrullah Yasa, Şakir Altaylı, Doğu Türkistanlı Maksım ve Rabia Yoldaşcan, Mümin Ötkür, Veli Tuygun bunlar arasında akla gelen isimlerdir. Ceyhan'a yerleşmiş olan Emrullahamca, Hacı Azim eke, Mullahun eke, Kasap eke, Adana'ya yerleşmiş bulunan Şirmet Bek ve kardeşi Nurmuhammed Bek bu ilk gelenlerdendir.

Ceyhan'ın Kırmıt (bugün Sağkaya) köyüne gelip yerleşen Karakalpaklar da cumhuriyetin 15. yılında gelen Türkistanlılardandır. İstanbul Üniversitesinde çalışan Prof. Dr. Abdülkadir Donuk bu köyden yetişmiş bir aydınımızdır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Avrupa'dan gelen ziyalılardan da bahsetmek gerekir. Bunlar Türkistan'daki ceditçi hareketin önderi durumundaki öğretmenleri tarafından titizlikle seçilip Avrupa'ya okumaya gönderilmiş gençler ve Ruslara karşı bağımsızlık mücadelesinden dolayı öz vatanında mücrim duruma düşmüş dava adamlarıdır. Sadri Maksudi, Zeki Velidi, Abdülkadir İnan gibi idil Ural Türlerinden büyükler ikinci gruptan örneklerdir. Avrupa'ya okumaya gönderilen gençlerden memlekete

3 Çanakkale ve İstiklâl harpleri, bizim için çok önemlidir. Bu harplerde, yetişmiş, ilim ve irfan sahibi gençler şehit oldu. Türkistan'dan gelip savaşa katılanlar da Ceditçi hareket içinde yetişmiş gençlerdi, İslâm'a ve Türklüğe hizmet etmek aşkıyla doluydular. Biz şimdi “ilim ve irfan erbabı şehit oldu” diyoruz ama kaybettiğimiz aslında ilim ve irfanın kendisiydi. Bu topraklarda bağımsızlığın ve cumhuriyetin bedeli şehitlerin beyinlerini ve gönüllerini süsleyen ilim ve irfan oldu. Onun için bu Türkiye Cumhuriyeti, çok ama çok kıymetlidir.

4 Yazarların atası Hacı Abdurrahman (Kavuncu) hocada ailesiyle birlikte bu gelenler ve çete harbine katılanlar arasındadır. Ayrıca Egemberdi (Medeni) Hoca, kunduracı Abdürrahim (Akbaş), Tarsus'ta Hafız Abdullah, Gaziantep'te bombacı lâkabıyla meşhur aslen Doğu Türkistanlı Sait bey bunlar arasında hemen akla gelen isimlerdir.

dönerler yeni Bolşevik rejimin kurbanları olur; çoğu öldürülür veya Sibiryaya sür-
gün edilir. Kalanlardan bir kısmı için çare Türkiye'dir. Türkiye'ye gelirler ve hemen
tamamı profesörlüğe kadar yükselir ve genç cumhuriyet üniversitelerinde bazı bilim
dallarının kurucu başkanları olurlar. İbrahim Yarkın zootekni, Tahir Çağatay sosyo-
loji, Sait Ali Ankara fizik, Mecit İbrahim Okay kimya, ağabeyi Ahmetcan Okay je-
oloji dallarında Türk Bilim hayatına önemli katkılarda bulunurlar (Bunlar için bkz..
Kavuncu, 1988)

İkinci Dünya Harbinin mazlum ve mağdurları da vardır Türkiye'ye gelenler
arasında. İkinci Dünya harbinin Alman Rus harbinde Almanlara esir düşen Sovyet
Müslümanları Almanların lejyonlar oluşturma teklifini, esaretten ve hatta ölümden
kurtulmak için, memleketin istiklâli için bir imkân olarak görürler. Savaş Rusların
galibiyeti ile bitince de çoğu Sovyetlere teslim edilir ve ihanetten yargılanırlar. Ka-
çabilenler çeşitli ülkelerde hayatlarını sürdürür. Bunlardan Baymirza Hayit rahmetli
Almanya'da büyük bir Türkolog olur. Ruzi Nazar Amerikan istihbarat örgütü CIA'
da önemli görevler yapar. Azadbeg'in babası Dr. Vakıfbeg Kerimi Pakistan'a yerle-
şir. Ben Türkiye'ye gelebilenlerden ikisini tanıdım. Ankara'da Kazak Abdurrahman
Yunusoğlu ve İzmir'de Özbek Burhaneddin Semerkantlı; ikisi de vatan hasretiyle
vefat ettiler. Mekânları cennet olsun.

1950'den sonra Adana ve Akşehir'e Afganistan üzerinden gelip yerleşen batı
Türkistanlılar vardır. Bunların çoğu Özbek, bir kısmı Türkmen ve Kırgız'dır. Bir
ara devlet bakanı da olan Prof. Dr. A. Ahat Andican, Akşehir'e yerleşen bir ailenin
çocuğudur.

O yıllarda Doğu Türkistan'dan da gelenler olur. Kazaklar Niğde Altay köyünde
ve Salihli'de yerleştirilir. Alibeg Hâkim, Hasan Oraltay, Hızırbeg Gayretullah bu
kafilelerde yer alan güzide isimlerdir. Uygurlar da gelir. İsa Yusuf Alptekin, Mehmet
Emin Buğra ve Salih Baykuzu gibi isimlerin öncülük ettiği bu Uygur grupları daha
çok İstanbul'da Zeytinburnu'nda ve Kayseri'de yerleşmişlerdir.

Nihayet son geliş Afganistan'dandır. 1982 yılında Rus işgali altındaki
Afganistan'dan gelen Özbek grupları Gaziantep'e, Hatay Ovakent'e, Şanlıurfa
Ceylanpınar'a, Türkmenler Tokat Yeşilyurt'a, büyük Rahmankulu'nun önderliğinde
Kırgızlar Van Erciş Ulupamir'e yerleştirilirler.

Türkiye'deki Türkistanlılar, Türkiye'deki kardeşleri tarafından yadırganmadı-
lar. Muhacir duygusuna kapılmadan kendilerini anavatanda hissederek yaşıyorlar.
Munis insanlar olarak biliniyorlar. Çalışkan ve okumaya hevesliler. Aralarından iyi
aydınlar yetişti. Önce gelenlerden yukarıda bahsedilenlere ilâveten günümüzde de
Prof. Dr. Abdülkadir Donuk, Prof. Dr. Ahat Andican, Enver Altaylı, Prof. Dr. Timur
Kocaoğlu, Prof. Dr. Abdülvahap Kara, Prof. Dr. Salih Aynural halen Türkiye'de ilim
ve fikir hayatında önemli hizmetler yapıyor.

Türkiye'deki Özbeklerin birlik içinde olmaları, örf ve adetlerini, geleneklerini
unutmamaları için kurulmuş dernekler vardır. 1950'li yıllarda kurulan Adana'daki
Türkistanlılar Kültür ve Yardımlaşma Derneği, çoğu Özbek olan, Adana'daki Kazak,
Uygur, Tacik etni sitesinden Türkistanlıları bünyesinde barındırmaktadır. Her yıl çe-
şitli günlerde toplanmakta, Korbaşları anma toplantısı, Nevruz kutlaması, gelenek-
sel Pilav Şoleni, Gep- Geştekler gibi faaliyetler düzenlemektedir.

İstanbul'daki Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği de 1954 yılında kurulmuştur (1984'ten sonra Türkistanlılar Kültür ve Sosyal Yardım Derneği). Halen aktif olarak faaliyettedir. Hemşeriler arasında tanışıklığı ve irtibatı sağlamakta, Nevruz, dini bayramlarda bayramlaşma, kır gezileri, Gep-Geşteş gibi çeşitli faaliyetler yapmaktadır. Bu ikisi dışında faaliyete yeni başlayan iki dernekten daha bahsetmek gerekir. Birisi Genç Türkistanlılar Derneği, diğeri Uluslararası Türkistanlılar Dayanışma Derneği (UTD-DER).

Genç Türkistanlılar Derneği, adından da anlaşılacağı gibi, daha çok gençlere yönelik faaliyet göstermekte, genç Türkistanlıların birbirlerini ve ülkelerini tanıyıp kaynaşmasına yönelik işler yapmaktadır.

UTD-DER de daha ziyade, son yıllarda özellikle Tacikistan ve Kırgızistan'dan gelen Özbeklerin Türkiye'de ikamet ve vize, sağlık problemleriyle ilgilenmekte, barınmalarından çocukların okumalarına kadar sosyal meseleleriyle meşgul olmaktadır.

Amerika'daki Özbekler

Amerika'da bulunan Özbekler, daha çok New Jersey'de yerleşmişlerdir. Kazak, Kırgız, Tacik ve Uygurlar gibi diğer Türkistanlı etnik gruplarla ve Kırımlı ve kazanlı Tatarlarla ve daha az sayıda Başkurtlarla birlikte New Jersey'de kalabalık bir Türk grubu oluşturmaktadırlar. Toplam sayıları ve bunlar içinde Özbeklerin sayısı hakkında bir bilgi vermek şu an için mümkün görülmemektedir.

1958 yılında kurulan **Türkistanlılar Amerikan Derneğinin (Turkistanian American Association)** maksadı web sayfalarında mealen, "Türkistan'la ilgili kültürel değerleri ve gelenekleri yaşatmak ve tanıtmak, Türkistanlılar arasında tanışıklığı, birlik ve dayanışmayı sağlamak ve korumak, Amerikan toplumuna Türkistan'ı, bilhassa Özbekistan'ı, tarihi, dini, kültürel değerleri ve gelenekleriyle tanıtmak" olarak ifade edilmektedir. Dernekte geleneksel toplantılar yapılmakta, dini bayram günlerinde ve milli günlerde kutlamalar olmaktadır. Dernek, Amerika'da Türk derneklerinin müştereken düzenlediği Türk Günü Yürüyüşü ve 23 Nisan Çocuk Bayramı gibi etkinliklere aktif olarak katılmaktadır. Derneğin şu anki başkanı Abdullah Kwaja'dır. Bir ara Adana'daki Türkistanlılardan Kemal Taşkent de başkanlık yapmıştır. (<http://turkistanamerican.org/about-us/>)

Ortadoğu ve Yakındoğu'daki Özbekler

Bu bölgede Özbekler en kalabalık olarak Suudi Arabistan'da Hicaz'da bulunmaktadır. Az sayıda Özbek Ürdün'de yaşamaktadır. Suudi Arabistan'da Mekke ve Medine'de, Taif'te, Riyad'da binlerce Özbek yaşamaktadır. Bunların göze çarpan bir örgütlenmeleri yoktur. Rus işgali sırasında Afganistan'daki soydaşlarına Rabıtat'ül İslâm aracılığıyla yardım yapmışlardır. Halen de Özbekistan'a ziyaretleri ve bu ziyaretler esnasında ana vatandaki memleketlerinde çeşitli yatırımları ve yardımları söz konusu olmaktadır.

Suudi Arabistan'da yabancıların oturma izni dışında çalışma izni ve vatandaş olma şansları çok azdır. Bu şansa sahip olmayanlar bir Suudi vatandaşının yanında çalışmak zorundadır. Halen yürürlükte olan mevzuata göre, yabancıların sermayesi

olsa bile, sadece bir Suudi vatandaşının adına şirket kurup iş yapılabilir. 1940'lı yıllardan önce gelen Türkistanlıların bir kısmı vatanış olabilmış, bunun dışında kalanlar ve sonradan gelenler bu mevzuata göre çalışmaktadırlar. Türkiye'deki hemşerileriyle irtibat halindedirler. Son yıllarda gençler arasında imkân bulup Türkiye'ye çalışmak ve okumak üzere gelme isteğinin arttığı gözlenmektedir.

Sonuç

zbek diyasporası, yaşadıkları ülkenin şartlarına uyum sağlayabilen insanlardan oluşmaktadır. Bu zellik, soy, kültür ve din birliği olan Türkiye'de tabiatıyla daha fazladır. Son yıllarda çok sayıda zbek mülteci kabul eden Kanada'da da Özbeklerle ilgili herhangi bir menfi haber duyulmamıştır.

Bu uyum kabiliyetine karşılık, örf adetleri ve dillerini yaşatma konusunda da zbek diyasporası, başkalarına kıyasla, daha dikkatli ve başarılıdır denilebilir. Bu noktada, diğer Türkistanlı etnik gruplardan insanlarda da aynı durum gözlenmektedir. Türkmen Trkmenliğini, Kazak Kazaklığını ilh... bilmektedir.

1991 sonunda Sovyetlerin kendini feshetme kararının ilânı ve kardeşlerimizin bağımsız devletler kurması, Türkiye'deki Türkistanlıların vatanlarıyla ilgili kanaatlerinde olumlu bir etki yaptı. Dualarının kabul edildiğini düşünen Türkistanlılar Kazakistan'ı, Kırgızistan'ı, Türkmenistan'ı, Özbekistan'ı ve Tacikistan'ı ikinci devletleri sayıyorlar. Genellenebilecek bir gözlem olarak söylenebilir ki, bu devletlerin bağımsız devlet olması onlara yetiyor. Hatta bu çoğunluk, anavatanlarındaki iktidar mücadelelerinden rahatsız oluyorlar. Kimin iktidar olduğu ve olacağı onları ilgilendirmiyor. Buna karşılık, Türkiye'de veya başka yerlerde faaliyet gösteren ve çoğunluğu temsil etmeyecek kadar az sayıda olan muhalif grupların varlığı sessiz çoğunluğu tedirgin ediyor, bunların süper glerin piyonu olmasından endişe ediyor, onlara kuşkuyla bakıyorlar. Genellikle dindarlar ama din adına silâhlı bir hareketi asla tasvip etmiyor, bunları El kaidenin veya başka terörist gruplarının kolları olarak algılıyorlar.

Az da olsa muhalif gruplar daha çok zbek diyasporasından çıkıyor; Kazak, Kırgız ve Türkmenlerde muhaliflerin sayısı yok denecek kadar az, onlar da genellikle Özbeklerin kurduğu muhalefet örgütlerinde faaliyet gösteriyor.

Özbeklerin Türkistan'da eskiden beri siyasi merkezin Özbekistan olması dolayısıyla siyasetle ilgilerinin yüksek olduğu söylenebilir. Sovyetler Birliği oluşmadan önce 1916'da ve Bolşevik ihtilalden sonraki yıllarda isyanlarda ve bağımsızlık mücadelesinde zbek ağırlığı görüldüğü gibi, ceditilerin kurduğu Hokand Cumhuriyeti, Buhara Cumhuriyeti gibi devletlerde ve Sovyetler Birliğinin içinde yer alan Sosyalist Türkistan Muhtar Cumhuriyeti de, Türkistanlı bütün etnik grupların içinde yer aldığı ancak bugünkü Özbekistan topraklarında kurulduğu düşünülürse Özbeklerin siyasetindeki ağırlığı daha iyi anlaşılır. Bugün de, muhalefetin Özbekistan'da, diğer kardeş cumhuriyetlere nispeten güçlü olması ve hariçte muhalif hareketlerin zbek rgtlenmesi şeklinde oluşması, diğer etnik grupların bu örgütlenme içinde yer alması, bu tezimizi destekleyen gözlemlerdir.

Kaynaklar

- ALTAYLI, Enver., (2013). *Ruzi Nazar: CIA'nın Türk Casusu*, Doğan Kitap: İstanbul.
- ANDİCAN, Ahat., (2003). *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*, Emre Yayınları: İstanbul.
- ANONİM., (2001). *Türk Dünyası El Kitabı*, 1.Cilt: Tarih Coğrafya, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları: Ankara.
- HAYİT, Baymirza., (2000). *Sovyetlerde Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri*, TDAV: İstanbul.
- Ebu Bekr Muhammed bin Cafer en Narşahi., 943-44, *Târîh-i Buhârâ*, (Tercüme: Erkan Göksu 2013) TTK Yayınları: Ankara.
- KAVUNCU, Orhan., (1988). “Türkiye Üniversitelerinde Hizmet Eden Türkistanlı İlim Adamları”, Turkestan als historischer Faktor und politische Idee, Editör: Erlingvon Mende.
- KAVUNCU, Orhan.. (2009). *Güzel Türkistan*, Doğu Kütüphanesi, İstanbul.
- KAVUNCU, Orhan., (2013). <http://www.turkocagi.org.tr/index.php/arsiv/yorumlar/5147-tuerkiyedeki-tuerkistanllar>
- <http://www.oncevatan.com.tr/turk-dunyasinda-aydinlanma-hareketi-ve-usul-u-cedit-mektepleri-makale,20918.html> (Erişim: 21.06.2014)
- KOÇAR, Çağatay., (2007). *Atayurt'tan Anayurda Türkistanlılar*, Ekrem Matbaası: Adana.
- <http://turkistanamerican.org> (erişim: 24.06.2014). **Kaynakça**, ALLAYOROV, Sh. (2016). “*Stanovleniye i Razvitiye Sovremennoy Modeli Gosudarstvennoy Agrarnoy Politiki v Uzbekistane*”, Biznes - Ekspert, 11(107), erişim: <http://www.biznes-daily.uz/uz/birjaexpert/45279-stanovlni-i-razviti-sovrmmnoy-modli-gosudarstvnnoy-agrarnoy-politiki-v-uzbkistan> (26.05.2018).